فصل‌نامه علمی پژوهش‌نامهٔ تاریخ اسلام
سـال دهم، شماره سی‌وهشتم، تابستان ۱۳۹۹
مقاله پژوهشی، صفحات ۷۱-۹۰

دیوان ابوالرضا راوندی: تاریخ محلی کاشان در قرن ششم هجری

محمود صادقی علوی[۱]

چکیده

متون ادبی از جمله دیوان اشعار در زمـره منـابع پـژوهش‌هـای تـاریخی اسـت. اگرچـه موضـوع دیـوان اشـعار ارتبـاط مسـتقیمی بـا مباحـث تـاریخی نـدارد و گـاهی برخـی تاریخ‌پژوهان تنها از اشارات شاعران، برداشت‌های تاریخی می‌کنند، با این همه برخی از دیوان‌های شعری جنبه‌های گوناگون تـاریخی را نیـز موردتوجـه قـرار داده‌انـد. دیـوان ابوالرضا راوندی از جمله این دیوان‌ها است که اشارات تاریخی فراوانی دارد و در روزگار غلبه سلجوقیان سنی مذهب، توسط یک عالم شـیعی بـه نگـارش درآمـده اسـت. ایـن پژوهش بر آن است تا با واکاوی قسمت‌های مختلف ایـن دیـوان و کشـف و اسـتخراج اشارات تاریخی شاعر در زمینه‌های گوناگون، اهمیت تاریخی این اثر را بـه‌عنـوان یـک متن تاریخی مغفول مانده از دوره سلاجقه بررسی کند. نتـایج حاصـل از ایـن پـژوهش بیان‌کننده اهمیت دیوان ابوالرضا راوندی در زمینه تاریخ سیاسی، فرهنگـی و اجتمـاعی شهر کاشان در دوره سلاجقه و معرفی این دیوان به‌عنوان تاریخ محلی کاشـان در ایـن دوره است.

کلیدواژه‌ها: ابوالرضا راوندی، تاریخ محلی، دیوان ابوالرضا راوندی، راوند، سلاجقه، شعر شیعی، کاشان.

۱. استادیار گروه تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه پیام نور. alavi0361@gmail.com
تاریخ دریافت: ۹۹/۱۲/۲۷ تاریخ پذیرش: ۰۰/۰۳/۲۹

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

درآمد

کاشان از شهرهای باسابقه در تاریخ تشیع است که پیشینه تشیع آن به قرون نخستین هجری برمی‌گردد (رک. یاقوت حموی، ٢٩٦/٤؛ شوشتری، ٨٧/١-٨٦؛ قمی، *تاریخ قم*، ٢١٦، ٣٢١، ٥٩٦؛ جعفریان، ٢١٠). پیشینه تشیع در این شهر باعث شده‌بود تا همواره در دوره های مختلف تاریخی عالمان بزرگی در این شهر برخاسته و به تدوین و ترویج فرهنگ شیعی بپردازند (رک. نجاشی، ٤٧/٢؛ صادقی، ١٣٥- ١٢٧).

دوره حکومت سلاجقه در ایران یکی از دوره‌های مهم تاریخ شهر کاشان است. سلاجقه سنی مذهب طبیعتاً به مناطق شیعه‌نشین نظر مثبتی نداشتند. بنابراین طبیعی بود که حوادث این منطقه نیز در آثار تاریخی این دوره که عمدتاً توسط مورخین سنی مذهب و نزدیک به دربار به نگارش درآمده بود، بازتاب دقیقی نداشته باشد یا اینکه مورخین این دوره به شهر کاشان و حوادث آن اشاره نداشته باشند. مؤید این مطالب کتاب *راحه الصدور و آیه السرور* از محمد بن علی بن سلیمان راوندی، از معاصران و هم محلی‌های ابوالرضا راوندی است اما در جای‌جای کتابش طعن و مخالفت با شیعه آشکار است. این مورخ سنی مذهب اگرچه از مردم کاشان بوده و حتی هم عصر او علمای شیعه مشهوری از خاندان راوندی در کاشان می‌زیسته‌اند، در کتابش گرایش‌های مذهبی خود را به شدت نشان داده است. محدث ارموی در مقدمه دیوان ابوالرضا راوندی به این مهم اشاره کرده و می‌نویسد کاشان یکی از مراکز مهم شیعی در دوران حیات راوندی است و نویسندگانی چون راوندی صاحب *راحه الصدور*، شیعیان این شهر را طعن و لعن کرده‌اند و اگر شخصیتی چون ابوالرضا راوندی شرحی از تاریخ تشیع در این دوره ارائه نداده بود، تنها گزارش به جامانده از شیعیان در این دوره، گزارش‌های راحه الصدور بود (راوندی، *دیوان*، مقدمه/ له).

چنین نمونه‌هایی اهمیت یک تاریخ محلی در مورد یک شهر شیعه‌نشین در دوران حکومت سنی مذهب سلاجقه را بیش‌ازپیش نمایان می‌سازد. اهمیت تاریخی این اثر وقتی بیشتر مشخص می‌شود که ابوالرضا راوندی در دیوان خود جنبه‌های مختلفی از تاریخ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی وضعیت عمرانی شهر کاشان قرن ششم را موردتوجه قرار داده و در برخی موارد به‌تفصیل به بیان آنها پرداخته است. ذکر نام و

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

شرح فعالیت‌های برخی رجال مذهبی و سیاسی و بیان اسامی برخی مناطق اطراف شـهر کاشان و حوادث مرتبط با آن در قرن ششم، که در هـیچ منبـع تـاریخی دیگـری یافـت نمی‌شود بر اهمیت تاریخی این اثر به‌ویژه درباره تاریخ شهر کاشان مـی‌افزایـد. از آنجـا که بر اساس تعریف تاریخ محلی، متون تاریخ‌نگاری محلی بـه‌رغـم تمرکـز جغرافیـایی محدودش، طیف گسترده‌ای از داده‌ها شامل تاریخ سیاسی، اجتمـاعی و اقتصـادی یـک جامعه و فرهنگ آن را پوشش می‌دهد و این نوع تاریخ‌نگاری در واقع سرگذشت مـردم است (رک. زینلی، ۷)؛ از این‌رو می‌توان *دیوان* ابوالرضا راوندی را نوعی تـاریخ‌نگـاری محلی کاشان در قرن ششم دانست. آنچه بر اهمیت تاریخی این دیـوان مـی‌افزایـد ایـن است که تا دوران ابوالرضا و حتی چندین قرن بعـد از آن دربـاره شـهر کاشـان، تـاریخ محلی وجود ندارد. این مقاله به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که آیا مـی‌تـوان از *دیوان ابوالرضا راوندی* به‌عنوان تاریخ محلی کاشان در دوره سلاجقه استفاده کرد و آیـا داده‌های تاریخی این *دیوان* به لحاظ گستردگی و اهمیت تاریخی به اندازه‌ای اسـت کـه بتوان این دیوان را به‌عنوان تاریخ محلی کاشان در این دوره مورد استفاده و استناد قـرار داد؟ این نوشتار بر این فرضیه استوار است کـه بـا توجـه بـه اشـارات مهـم و گسـترده تاریخی ابوالرضا در *دیوان* اشعارش، اگرچه شاعر با هدف تـاریخ‌نگـاری ایـن دیـوان را ننوشته است، می‌توان این *دیوان* را به‌عنوان تاریخ محلی کاشان در دوره سـلاجقه مـورد استفاده قرار داد. در این پژوهش با بررسی تحلیلـی و تـاریخی اشـعار دیـوان ابوالرضـا راوندی، جهات مختلف اهمیت تاریخی این کتاب درباره تاریخ محلـی کاشـان در دوره سلاجقه موردبررسی قرار گرفته است و با تحلیل داده‌های شعری این دیوان، اهمیت آن به‌عنوان یک تاریخ محلی برای شهر کاشان در دوره سلاجقه مطرح شده‌است.

پیشینه پژوهش

درباره دیوان ابوالرضا راوندی به عنوان تاریخ محلی کاشان تحقیق مسـتقلی صـورت نگرفته است. اما پژوهش‌هایی درباره آثار وی انجام شـده‌اسـت. مقالـه «نقـش ابوالرضـا راوندی در گسترش میراث حدیثی شـیعه» از محسـن قاسـم پـور راونـدی (۱۳۹۸ش)، کتاب *لمعه النور و الضیاء فی ترجمه سید ابی الرضا* از سید شهاب‌الدین مرعشی نجفـی (بی‌تا)، مقاله «درنگی در ضوءالشهاب و دسـت‌نوشـته‌هـای آن» از حسـین شـاه نظـری

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

(۱۳۹۱ش)، «نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی» از مرتضی کریمی نیا (۱۳۹۹ش)، «اغراض شعری و آرایه‌های بلاغی در دیوان ابوالرضا راوندی» از علیرضا صحیحی (۱۳۹۲ش)، مقاله «معمای قریه هراسکان و ملاحظاتی درباره چند نام جغرافیایی در قصیده نونیه راوندی» از محمد مشهدی نوش‌آبادی (۱۳۸۵ش)، کتاب *درآمدی بر شناخت نسخه‌های نهج‌البلاغه* از محمدکاظم رحمتی (۱۳۹۷ش) و کتاب *دیوان* ابوالرضا راوندی تصحیح سید جلال‌الدین ارموی نمونه آثاری است که در آن به ابوالرضا راوندی و فعالیت‌های علمی او اشاره شده‌است. در هیچ‌یک از این آثار دیوان ابوالرضا به‌عنوان یک تاریخ محلی کاشان در قرن ششم موردتوجه قرار نگرفته است.

ابوالرضا راوندی

ضیاءالدین ابوالرضا فضل‌الله بن علی بن عبیدالله حسنی راوندی در حدود سال ٤٨٣ در راوند[1] کاشان متولد شد (مرعشی نجفی، ٤٥؛ قاسم پور، ٥٦). راوندی عالم و ادیب بزرگ سده ششم هجری است. از زندگی و فعالیت‌های او پیش از شهرتش اطلاعات چندانی در دست نیست. ابوالرضا راوندی برای کسب علم به حجاز، عراق و مناطق مختلف ایران سفر کرده است (رک. راوندی، *النوادر*، ۳۸؛ مرعشی نجفی، ٤٧). بسیاری از علمای شیعه و سنی از شخصیت علمی و فضل وی یادکرده و او را ستوده‌اند (رک. راوندی، *النوادر*، ٤٢؛ مرعشی نجفی، ٣٤– ٢٩؛ شاه نظری، ٦٣). منتجب الدین رازی (متوفای ٥٨٥) صاحب کتاب *فهرست* ذیل نام راوندی از او با عنوان علامه زمان خود و از دانشمندان معاصر خود یاد کرده و برخی از آثار او را نام می‌برد (رازی، ٩٦). عمادالدین کاتب اصفهانی (متوفای ٥٩٧) نیز در کتاب خود از او به بزرگی یاد کرده می‌نویسد ابوالرضا راوندی در مدرسه مجدیه کاشان مشغول تدریس بوده‌است (کاتب اصفهانی، *خریده القصر و جریده العصر*، ۹/ ٦٨– ٦٧). سمعانی (متوفای ٥٦٣) هم که از معاصرین راوندی است در سفری که به شهر کاشان داشته با او دیدار کرده و احادیثی

۱. راوند شهرکی نزدیک کاشان و اصفهان است. منسوبان به این منطقه را راوندی می‌گویند (یاقوت حموی، ۳/ ۱۹؛ اعتمادالسلطنه، ٤/ ٢١٠٩). درباره وجه‌تسمیه این شهر اقوال مختلفی ذکر شده که به نظر می‌رسد اصل نام این شهر ناوند به معنای جای دارای آب است (مهریار، ٤١٧).

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

را از وی شنیده است. سمعانی در گزارش ملاقات خود با ابوالرضا راوندی بیان می‌کند که بالای درب خانه ابوالرضا راوندی آیه تطهیر نوشته شده‌بود (سمعانی، ۱۰/ ۲۹۸-۲۹۷). اشاره علمای بزرگ معاصر راوندی به بیان شخصیت علمی وی، نشان‌دهنده شخصیت برجسته علمی او و همچنین شهرت فراوانش در میان معاصرین است. تدریس ابوالرضا در این دوره در مدرسه مجدیه و جاهای دیگر سبب شده‌بود تا شاگردان بسیاری تربیت کند. برخی از شاگردانش از علمای بزرگ زمان خود بودند. تألیفات فراوانی در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی و ادبیات به ابوالرضا منسوب است (رک. راوندی، *ضوء الشهاب*، مقدمه، ح- ز؛ مرعشی نجفی، ۳۷-۳۵).

در تاریخ وفات ابوالرضا، اقوال گوناگونی ذکر شده‌است. از سال ٥٦٣ تا ٥٧٤ را برای سال وفات او ذکر کرده‌اند. پس از وفات این عالم بزرگ شیعه او را در قبرستان محله پنجه شاه کاشان و نزدیک مسجد جامع قدیم شهر دفن کردند (رک. مرعشی نجفی، ٤؛ مهریزی، ٥٥-٥٤).

دیوان ابوالرضا راوندی

دیوان ابوالرضا راوندی دربرگیرنده ۱۹۱۵ بیت شعر به زبان عربی است که ٥٥ بیت آن اشعاری است که از دیگران نقل‌شده و مابقی اشعار خود اوست (راوندی، *دیوان*، ٢٦٨؛ قاسم پور، ۱٥۱). این دیوان با تصحیح و تحقیق ارزشمند جلال‌الدین ارموی در سال ۱۳۳٤ چاپ شده‌است. *دیوان* ابوالرضا راوندی موضوعات مختلف را در خود جای داده است. قسمت زیادی از اشعار او درباره مدح افراد مختلف است. از این‌رو او را شاعری مدیحه‌سرا خوانده‌اند (قاسم پور، ۱٥۰- ۱٥۱). ابوالرضا در کنار مدح پیامبر ﷺ و ائمه اطهار ﷺ در اشعار خود، مدح برخی از شخصیت‌های سیاسی و فرهنگی زمان خود را نیز گفته است. در خلال مدح این افراد شرح فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی آنها را نیز موردتوجه قرار داده که این مسئله بر غنای تاریخی این کتاب می‌افزاید. موضوع دیگری که در اشعار راوندی موردتوجه قرارگرفته شرح حمله سلاجقه به کاشان است که ضمن بیان تاریخ سیاسی، به بسیاری از روستاها و مناطق اطراف کاشان اشاره شده و اسامی بسیاری از این مناطق در اشعار ذکرشده به‌نوعی جغرافیای تاریخی کاشان در این دوره نیز محسوب می‌شود.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

حمله سلاجقه به کاشان

یکی از مهم‌ترین جهات اهمیت تاریخی *دیوان* ابوالرضا، توجه به تاریخ سیاسی شهر کاشان به‌عنوان یک شهر شیعه، در زمان حکومت سنی مذهب سلاجقه است. ابوالرضا در اشعار خود در مواضع و مناسبت‌های مختلف به بیان تاریخ سیاسی این دوره پرداخته است. شرح حمله سلاجقه به شهر کاشان و مدح و ذکر اقدامات برخی رجال سیاسی این دوره از مهم‌ترین قسمت‌های تاریخی دیوان ابوالرضا محسوب می‌شود.

ابوالرضا در قصیده‌ای مشتمل بر ۱۰۵ بیت، هجوم سلاجقه به شهر کاشان را به‌تفصیل بیان کرده است. او در عنوان قصیده به این نکته تصریح دارد که هجوم سلاجقه به شهر کاشان در ماه ربیع‌الثانی سال ۵۳۲ اتفاق افتاده است (راوندی، *دیوان*، ٧٤). راوندی در ابتدای این قصیده و احتمالاً متأثر از شرایط آن دوره و خرابی‌هایی که سلاجقه ایجاد کرده‌اند، از روزگار و بلاهایی که بر سر برخی حکومت‌ها پیش‌آمده گلایه و شکایت می‌کند. در این قسمت شاعر ضمن ابیاتی به سرگذشت حکومت‌هایی همچون عمالقه، آل غسان و ساسانیان اشاره دارد (راوندی، *دیوان*، ٧٦–٧٤) که البته این قسمت‌ها ارزش تاریخی چندانی ندارد، چراکه ابوالرضا مورخ نیست و چنانکه از ابیات او برمی‌آید هدف او از اشاره به این موضوعات بیان تاریخ نیست و احتمالاً شاعر با اشاره به چنین حوادثی به نحوی به خرابی‌هایی که در حکومت‌های دیگر اتفاق افتاده، اشاره دارد تا در ادامه به خرابی‌هایی که در دوره سلاجقه در کاشان اتفاق افتاده است بپردازد. ارزش تاریخی این قسمت از کتاب درباره حمله سلاجقه به کاشان بیشتر ازاین‌جهت است که شاعر حوادثی که به چشم خود دیده را به زبان شعر بیان می‌کند. جایگاه اجتماعی و فرهنگی ابوالرضا در این دوره باعث شد تا در جریان تمام جزئیات حمله سلاجقه به کاشان باشد و آن را در دیوان خود منعکس کند. آنچه بر ارزش تاریخی این قسمت از دیوان شعر ابوالرضا راوندی می‌افزاید این است که هیچ منبع تاریخی دیگری شرح این حوادث را با این تفصیل ذکر نکرده است. ازاین‌جهت می‌توان گفت این دیوان شعر تنها منبع تاریخی مربوط به حوادث این دوره است. راوندی حمله سلاجقه به کاشان را با این ابیات آغاز می‌کند:

خیل کسیل تحت لیل مظلم　　متفاوت الرکبان و الفرسان

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

مـن مهنـا و هنـا و ثـم كانهـا حزق الجراد ترای علی الجبّان

(راوندی، *دیوان*، ۷۷)

تشبیه‌های راوندی در این ابیات از سپاه سلاجقه به سیل در شب تاریک و دسته‌های ملخ نشان‌دهنده تعداد فراوان سپاهیان سلاجقه و حجم خرابی‌هایی است که آنها در کاشان داشته‌اند. راوندی پس از بیان توضیحات کلی درباره سپاه سلجوقیان، در ادامه خط سیر هجوم آنها به منطقه کاشان را بیان کرده و روستاها و مناطقی که این سپاه به آنجا حمله کرده و شرح خرابی‌های آنان را به زبان شعر بیان می‌کند.

طرقت الی طرق طوارقه فلم یرع الذمام لباذو الرکان

و علی نطنز تلاحقت شذانهم لادردر اولئک الشذان

و تعاوروها بالخراب فاصبحت شوهاء بعدالحسن و العمران

(راوندی، *دیوان*، ۷۸)

بر این اساس سلاجقه حمله خود به کاشان را از طرف نطنز شروع می‌کنند. سپاه سلاجقه ابتدا به روستای طرق (رک. قزوینی، *آثارالبلاد و اخبار العباد*، ٤٠٨) و سپس نطنز (اعتمادالسلطنه، ٢١١٠/٤) حمله می‌کنند و چون این مناطق استحکامات دفاعی چندانی نداشته به‌راحتی آنجا را فتح و به‌شدت ویران می‌کنند. در ادامه شاعر شرح حمله سلاجقه به حدود چهل روستا در اطراف کاشان را بیان می‌کند. اسامی بسیاری از این مناطق و روستاها که بیشتر آنها امروزه نیز به همان نام باقی مانده‌اند، برای اولین بار در *دیوان* ابوالرضا راوندی ذکرشده و به تاریخ آن اشاره شده‌است. از این‌رو در زمینه جغرافیای کاشان در دوره سلاجقه مطالبی که در این دیوان ذکر شده دارای اهمیت فراوانی است. نکته دارای اهمیت در این قسمت آن است که علاوه بر روستاهای بزرگ، راوندی اسامی بسیار از روستاهای کوچک اطراف کاشان را که مورد حمله سلاجقه قرارگرفته، ذکر کرده‌است (رک. راوندی، *دیوان*، ۸۰– ۷۷). این رویکرد نشان‌دهنده توجه نویسنده به جزئیات است و بر غنای تاریخی این اثر می‌افزاید. این ویژگی نیز از خصوصیات تواریخ محلی است که به‌سبب منحصر بودن اطلاعات آن به یک منطقه جغرافیایی خاص در قیاس با تاریخ‌های عمومی حاوی آگاهی‌های دقیق و گاه تفصیلی از یک شهر و دیار خاص است (رک. زینلی، ۱۷).

از قسمت‌های مهم تاریخی این قصیده اشاراتی است که نویسنده به هجوم سلاجقه

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

به مشهد اردهال و آرامگاه امامزاده علی بن باقر علیه‌السلام دارد. این آرامگاه از مشهورترین امامزاده‌های اطراف کاشان و بسیار مورد توجه مردم منطقه بوده‌است. درباره این امامزاده، فعالیت‌ها و تاریخچه ساخت آن گزارش‌هایی در پژوهش‌های تاریخی ذکر شده‌است (رک. صادقی، ۸۷-۸۲؛ قرچانلو، ۸۲- ۷۵). توضیحات راوندی در این قصیده در مورد این امامزاده و اشاره به تجدید بنای ساختمان آن توسط مجدالدین راوندی در این دوره، قدیم‌ترین گزارش تاریخی موجود درباره این امامزاده است. بر اساس گزارش راوندی در این قصیده سلاجقه در اطراف کاشان از تخریب مساجد و منابر فروگذار نکرده در برخی مناطق آنها را به آتش کشیدند:

و کذا المنابر حرقوها　　عنوه لا یرقبون لجانب الرحمان

(راوندی، *دیوان*، ۸۳)

اما در مشهد اردهال وقتی بقعه امامزاده را مشاهده کردند جرئت تخریب و حمله به آن را نداشته و از غارت آنجا منصرف شدند. شاید علت این امر را بتوان اظهار ارادت اهل سنت به اهل‌بیت علیهم‌السلام دانست. بسیاری از اهل سنت اگرچه ائمه شیعه علیهم‌السلام را به‌عنوان امام نمی‌پذیرند اما به‌عنوان خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و علمای بزرگ دینی برای آنها احترام و جایگاه خاصی قائل هستند. سلاجقه نیز اگرچه به‌طور رسمی از مذاهب اهل سنت حمایت می‌کنند اما شیعیان نیز در حکومت آنها جایگاهی دارند.

استشعروا منه فقوض جمعهم　　عن عرصیه هیبه الدیان

فانفل عزمهم و لم یتجاسروا　　ان یقدموا فیه علی طغیان

(راوندی، *دیوان*، ۸۳)

این گزارش از قرن ششم درباره جایگاه این امامزاده مؤید این نکته است که اگرچه مستند تاریخی در مورد این امامزاده پیش از این متن موجود نیست (رک. صادقی، ۸۷-۸۲) اما جایگاه آن در قرن ششم هجری نشان دهنده سابقه و پیشینه وجود این امامزاده در قرون پیشین است.

در این قصیده حمله به منازل سادات در منطقه راوند هم مورد توجه شاعر بوده‌است. این امر از طرفی نشان دهنده پیشینه تشیع در شهر کاشان و بیان کننده جایگاه سادات در این منطقه است و از طرف دیگر مؤید تعصبات مذهبی سلاجقه در حمله به مناطق

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

شیعه‌نشین و رحم نکردن آنها به سادات مورد احترام مردم منطقه است. به نظر می‌رسد از آنجا که راوند محل تولد ابوالرضا بوده، توجه او به حوادث این منطقه از کاشان بیش از دیگر مناطق بوده‌است لذا در بیان حوادث این منطقه با تفصیل و توجه بیشتر به شرح حوادث و اتفاقات این منطقه پرداخته است:

و دیار ساداتها الاجله هدموا　　فدیارهم و عراصهم سیّان
ماذا تری لهم یقول محمد　　و وصیه و البنت و السبطان

(راوندی، *دیوان*، ٨٤)

شاید دقت در مصراع اخیر در برخی افراد این شائبه را ایجاد کند که عدم اشاره ابوالرضا به دیگر ائمه علیهم‌السلام به‌نوعی نشان‌دهنده گرایش شیعه زیدی باشد اما ازآنجاکه شیعه پژوهان درباره تاریخ تشیع در کاشان همواره به امامی مذهب بودن آنها اشاره کرده‌اند (رک. قزوینی، *نقض*، ١٩٨، ٢٢١؛ فرشچیان، ٥٤) و از طرف دیگر از میان معصومین، پنج‌تن جایگاه ویژه‌ای بین شیعیان دارند، می‌توان تأکید ابوالرضا در مصراع فوق به این افراد را به نحوی ناشی از این اعتقاد دانست.

در ابیات پایانی قصیده، محاصره شهر کاشان توسط سلاجقه و تلاش آنها برای نفوذ به داخل شهر و غارت آن، بیان می‌شود که به دلیل دیوارهای مستحکم شهر که توسط مجدالدین ساخته‌شده بود سلاجقه قادر به فتح شهر کاشان نشدند:

و تامروا لیلا فشدوا عزمه　　نفضت ولیّتها علی قاسان
طافوا بها یتخافون بسورها　　مترصدین لفرصه الامکان

(راوندی، *دیوان*، ٨٥)

بر اساس گزارش ابوالرضا راوندی سرانجام مجدالدین راوندی با پرداخت هفت هزار دینار از مال خود به سلاجقه، آنها را از تصرف شهر کاشان منصرف کرد:

و بسبعة الاف منها فکهم　　و اعاذهم من ذلة و هوان
حتی ترضاهم بماقترحوا و لم　　یکفیه بالوانی و لا المتوانی

(راوندی، *دیوان*، ٨٧)

آنچه از گزارش ابوالرضا در مورد سیر جغرافیایی حمله سلاجقه به کاشان برداشت می‌شود این است که آنها حمله به منطقه کاشان را از طرف نطنز آغاز کرده و سپس با دور

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

زدن شهر کاشان به همه آبادی‌های اطراف کاشان تا مشهد اردهال حمله کرده و در نهایت شهر کاشان را محاصره کرده و موفق به فتح این شهر نشده‌اند. در بررسی تاریخی این ابیات باید دقت داشته باشیم که ابوالرضا مورخ نبوده و هدف او از این ابیات نیز بیان تاریخ نبوده‌است. چه‌بسا که به جهت محدودیت‌های شعری و تناسب قافیه‌ها، به‌صورت منظم و دقیق حمله سلاجقه به روستاهای مختلف را بیان نکرده باشد. اما ازآنجاکه هیچ منبع تاریخی دیگری این حمله را با این تفصیل موردتوجه قرار نداده است، گزارش ابوالرضا دارای ارزش تاریخی فراوانی در حوزه تاریخ محلی کاشان است.

وضع اجتماعی و عمرانی شهر کاشان

فعالیت‌های اجتماعی و عمرانی کاشان در این دوره، از دیگر موضوعاتی است که در دیوان ابوالرضا موردتوجه قرارگرفته است. این موضوعات بیشتر در زمره تاریخ اجتماعی است و معمولاً از دید مورخان پنهان بوده‌است. اغلب مورخان تنها به موضوعات تاریخ سیاسی پرداخته‌اند و کمتر متن تاریخی را می‌توان یافت که چنین موضوعاتی را آن‌هم در زمان حکومتی سنی مذهب و در شهری شیعه مذهب مورد توجه قرار داده باشد (رک. زینلی، ۱۸). *دیوان* راوندی در این زمینه دارای اطلاعات گران‌بهایی است که تا حد زیادی تاریخ کاشان در قرن ششم را روشن می‌کند. ازاین‌جهت *دیوان* ابوالرضا در حوزه پژوهش‌های مرتبط با تاریخ مردم کاشان در قرن ششم نیز منبع مهمی برای پژوهشگران خواهد بود.

از دیگر ویژگی‌های دیوان ابوالرضا راوندی این است که ضمن مدح شخصیت‌های مختلف به فعالیت و اقدامات آنها نیز اشاره‌کرده و شرحی از آن اقدامات و تأثیر آنها در وضع مردم منطقه را بیان کرده است. از شخصیت‌هایی که بسیار مورد توجه راوندی بوده و اشعار زیادی در مورد مدح او در *دیوان* ابوالرضا آمده، مجدالدین ابوالقاسم عبیدالله بن فضل بن محمود (متوفای ۵۳۵) است. چنانکه از دیوان ابوالرضا برمی‌آید و در ادامه ذکر خواهد شد، مجدالدین از رجال بزرگ زمان خود بوده که علاوه بر جایگاه مذهبی و دینی، شخصی ثروتمند بوده و این ثروت خود را برای خدمت به مردم به کار گرفته است.

مساجده داراته و قنیّه مدارسه خاناته و القناطر
قناطر لم یعقدن الا بهمة اذا اعتزمت لم تاب نثر القناطر

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

و مشـهد صـدق اودع الله بطنـه ودیعـة سـرّ مـن الکـرام اخـایر
ابا الحسن ابن الباقر السید الذی غـدا لعلـوم الـدین ابقـر بـاقر

(راوندی، *دیوان*، ۵۳– ۵۲)

راوندی در ایـن ابیـات و نمونـه‌هـای فـراوان دیگـر، برخـی اقـدامات عـام المنفعـه مجدالدین را بیان کرده است. ساختن بناهای خیریه مانند مسـجد، مدرسـه، بیمارسـتان، کانال آب و احداث قنات‌ها از اموری است که راوندی در اشعار خود به آن اشاره کـرده است. ساختن بارگاه برای امامزاده علی بن باقر علیه‌السلام که پیش‌تـر نیـز راونـدی در ضـمن حوادث حمله سلاجقه به کاشان ذکر کرده بود و در قصیده فوق هم به آن اشاره شده از جمله اقدامات مجدالدین در شهر کاشان است. بر اساس گزارش‌های راوندی در دیـوان خود، مجدالدین علاوه بر اقدامات فوق در کارهای خیر مانند وقـف، انفـاق، خیـرات و مبرات، رسیدگی به فقرا، ایتام و بیوه‌زنان و کمک به مردم کاشـان در زمـان قحطـی نیـز مشارکت داشته است (رک. راوندی، *دیوان*، ۵۵– ۵۳، ۹۹–۹٤). درجایی دیگـر راونـدی ضمن اشاره به دستگیری مجدالدین از فقرا بیان می‌کند کـه بـرای دو هـزار دختـر یتـیم جهاز تهیه‌کرده و آنها را شوهر داده است:

اعـان بـه الارامـل و الیتـامی علی ازمات دهر هم الفروس
و زوجهـن بالاکفـاء حتـی جلا من مالـه الفـی عـروس

(راوندی، *دیوان*، ٦١)

اگرچه ممکن است راوندی به اقتضای شعر اغراق کرده باشد اما همین اغـراق نشـان دهنده حجم و گستردگی فعالیـت‌هـای اجتمـاعی مجدالـدین راونـدی اسـت. از دیگـر اقدامات مجدالدین راوندی بر اساس این *دیوان*، بنای مدرسه مجدیه در کاشان اسـت. از قصیده‌های این *دیوان* برداشت می‌شود که در این مدرسه در قرن ششم در شهر کاشـان، استادان و احتمالاً دانشجویان مقرری دریافت می‌کرده‌اند و این مقـرری از محـل درآمـد اوقاف مدرسه تأمین مـی‌شـده‌اسـت (رک. راونـدی، *دیـوان*، ۱٤۲– ۱٤۱، ۱۹۸). چنـین گزارش‌هایی نشان دهنده اهمیت جایگاه مسئله آموزش در میان شـیعیان در قـرن ششـم هجری است که با وجود یک حکومت سنی مذهب و سخت‌گیری‌هایی که بـر شـیعیان در این دوره اعمال می‌شد، همچنان شیعیان بر مسئله آموزش علوم دینی تأکید داشته‌اند.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

از این‌جهت استفاده از منابعی همچون *دیوان* ابو الرضا راوندی در پـژوهش‌هـای حـوزه فرهنگ و تمدن شیعی دارای اهمیت فراوان است.

ابوالرضا راوندی در قصیده‌ای دیگر به‌طور مفصل به اقدامات عمرانـی مجدالـدین در مشهد اردهال می‌پردازد. او که خود به این منطقه سفرکرده و ارادت خاصی به علـی بـن باقر علیه‌السلام دارد، بیان می‌کند مجدالدین راوندی قبـه بلنـدی بـر مـزار او بنـاکرده و دیـوار استواری دور آن ساخته است. علاوه بر این برای رفاه حال زائران و مجاوران این بارگاه در آنجا نهری جاری کرده، حمام، منزل گاه و باغ باصفایی نیز سـاخته اسـت (راونـدی، *دیوان*، ۱۲۷– ۱۲۵).

در قصیده دیگری از *دیوان* که در مورد خانه ابوالرضا صحبت شده، به وجود میـدان، مسجد و همین‌طور نهری بزرگ و درختان تنومند در نزدیکی خانه ابوالرضا که در شـهر کاشان قرار داشته، اشاره شده‌است (راوندی، *دیـوان*، ۱٤۹– ۱٤۸). چنـین ابیـاتی بیـانگر وضعیت آبادانی و عمران کاشان در دوره مورد نظر است. اشاره به قحطی و سختی‌هـای ناشی از آن در این دوره در شهر کاشان و چگونگی کمک برخی از ثروتمندان کاشان به مردم در این قحطی و پشت سر گذاشتن آن نیـز ازجملـه مـوارد دیگـری اسـت کـه در *دیوان* ابوالرضا مورد توجه قرارگرفته است (راوندی، *دیوان*، ۹۹– ۹٤). مواردی همچـون بیان ویرانی یا آبادانی شهرها، وصف مساجد، مـدارس، مقـابر و مـواردی از ایـن قبیـل (رک. زینلی، ۱۹) از مسائلی است که در تواریخ محلی مورد توجه مورخان بـوده‌اسـت، از این‌جهت اشاره به این موضوعات در دیوان ابوالرضا بر اهمیت این دیـوان بـه‌عنـوان تاریخ محلی می‌افزاید.

بزرگان کاشان

معرفی شخصیت‌ها و بزرگانی که در یک منطقه زندگی می‌کرده‌اند یا برای مـدتی در آن منطقه بوده‌اند از ویژگی‌های مهم تواریخ محلی اسـت (رک. زینلـی، ۱۹) کـه *دیـوان* ابوالرضا راوندی نیز از این ویژگی برخوردار است. ابوالرضا مدیحه‌سرا است و قسـمت زیادی از دیوان ابوالرضا مدحیات است. او ضمن این مدح‌ها، شرح‌حال شخصـیت‌هـای مختلف را بیان کرده است. برای نمونه به برخی از این شخصیت‌ها اشاره خواهـد شـد. اگرچه هدف ابوالرضا در مدحیات بیان تاریخ نبوده و مدیحه‌سرایی شـیوه‌ای اسـت کـه

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

برخی شاعران در شعر سرایی استفاده می‌کنند؛ اما ازآنجاکه بیان احوال رجال، اعم از فرمانروایان، شاهزادگان، سرداران، امیران، وزیران، بزرگان علم و ادب، دانشمندان، شاعران و ادیبان، اقطاب و مشایخ صوفیه، محدثان، فقیهان، قاضیان و دیگر شخصیت‌ها از ویژگی‌های تواریخ محلی است (رک. زینلی، ۱۹) می‌توان این قسمت از ابیات ابوالرضا را نیز در زمره تاریخ محلی کاشان در قرن ششم دانست.

مجدالدین راوندی از شخصیت‌های بزرگ و مشهور شهر کاشان در این دوره است که پیش‌تر به اقدامات او در این دوره اشاره شد. او از شخصیت‌هایی است که قسمت زیادی از مدحیات دیوان ابوالرضا را به خود اختصاص داده است (رک. راوندی، *دیوان*، ۸-٦، ۱۳- ۱۱، ١٤-۱۳).

قوام الدین ابوالقاسم ناصر بن علی درگزینی از دیوان‌سالاران و وزیران دربار سلجوقیان است (رک. قمی، *تاریخ الوزراء*، ۲۷-۱؛ ظهیری نیشابوری، ۵۵) که راوندی در چندین قصیده او را مدح کرده است. راوندی معمولاً در مطلع این قصاید اشاره کرده که در چه تاریخی و چه مکانی مدح این شخصیت را گفته است. اولین قصیده از *دیوان* ابوالرضا در مدح این شخصیت است. در مطلع این قصیده اشاره شده که این قصیده در سال ٥٢٤ زمانی که درگزینی در دارالوزاره اصفهان حضور داشته، سروده است (راوندی، *دیوان*، ٤-۱). در قصیده دیگری وقتی در سال ۵۲۷ درگزینی به همراه سلطان به کاشان می‌آید باز مورد مدح ابوالرضا قرار می‌گیرد (راوندی، *دیوان*، ٤). راوندی همچنین تاریخ وفات درگزینی در ذی‌الحجه سال ۵۲۷ در سابورخواست را ذکر کرده و ضمن قصیده‌ای او را مدح می‌کند (راوندی، *دیوان*، ۵). دلایل مدح راوندی از درگزینی به‌درستی مشخص نیست. شاید بتوان گفت درگیری‌های سیاسی که درگزینی با برخی رجال درباری داشته (رک. بنداری، ١٤٧- ١٤٦ و ۲۰۱؛ رشیدالدین فضل‌الله، ۹۷؛ قمی، *تاریخ الوزراء*، ٤۰) یا اظهار تشیع او و کشتن برخی رجال سنی مذهب (رک. بنداری، ۱۷۸) و یا حتی کسب صله، از دلایل مدح این وزیر سلجوقی توسط یک شاعر شیعی مذهب بوده‌است، چرا که گشاده‌دستی و سخاوت او در منابع دیگر نیز مورد توجه قرارگرفته است (رک. قمی، *تاریخ الوزراء*، ٢٤).

شرف‌الدین ابونصر انوشروان بن خالد، وزیر شیعی سلجوقیان نیز از شخصیت‌های

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

سیاسی دوران سلاجقه است که ممدوح راوندی بوده‌است. کاشانی الاصل بودن این وزیر و همین‌طور شیعه بودن او از دلایلی است که راوندی این شخصیت را مدح کرده است (رک. قمی، *ذیل نفثه المصدور*، مقدمه، ۱۳؛ راوندی، *دیوان*، ۲۲٤؛ کاتب اصفهانی، *تاریخ دوله آل سلجوق*، ۲۸٦-۲۸۲). راوندی در این قصیده یکی از رجال سیاسی حکومت سلاجقه و یکی از بزرگان کاشان در قرن ششم را معرفی کرده‌است. راوندی در مطلع قصیده خود در مورد انوشروان بن خالد از او با عنوان دوست یاد می‌کند چراکه انوشروان بن خالد، کاشانی و شیعه بوده‌است.

خلیلی ان لم تسعدا فدعانی فدونکما نادی الهوی فدعانی

(راوندی، *دیوان*، ۱۸-۱۵)

عزیزالدین ابونصر احمد بن حامد بن محمد مستوفی از ادیبان و کارگزاران دولت سلجوقی (رک. ابن اثیر، ۱۰/ ۸۳؛ حسینی خاتون‌آبادی، ۲۹۳)، یکی دیگر از ممدوحان راوندی است. راوندی در ابتدای قصیده اشاره می‌کند که این قصیده را پس از عزل مستوفی سروده است (راوندی، *دیوان*، ۱۷-۲٤).

علاوه بر موارد مذکور شخصیت‌های دیگری نیز از رجال سیاسی دوره سلاجقه و همین‌طور افراد برجسته شهر کاشان در این دوره توسط راوندی مدح شده‌اند (رک. راوندی، *دیوان*، ۲۱- ۱۹ و ٤۰-۳۸ و ۵۹-۵۵).

جغرافیای تاریخی کاشان

جغرافیا هم از موضوعاتی است که موردتوجه مورخان محلی قرارگرفته است. *دیوان* ابوالرضا راوندی نیز از این شیوه برخوردار است. بیان اسامی مناطق جغرافیایی، روستاها، شهرها، فاصله آنها از یکدیگر، کوه‌ها، رودخانه‌ها، بیابان‌ها و شرایط آب و هوایی ازجمله مواردی است که در متون تواریخ محلی مورد توجه است (رک. زینلی، ۱۹). ابوالرضا راوندی نیز در *دیوان* خود در قصاید مختلف به چنین ویژگی‌هایی اشاره‌کرده است. بیان اسامی روستاهای اطراف کاشان در دوره سلاجقه و اشاره به خرابی‌هایی که سلاجقه در این مناطق ایجاد کردند ازجمله ویژگی‌های مهم جغرافیایی *دیوان* ابوالرضا است. این اهمیت وقتی بیشتر می‌شود که نام برخی از این مناطق فقط در *دیوان* ابوالرضا راوندی آمده و برخی روستاهایی که در این دیوان از آنها یاد شده اکنون

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

وجود خارجی ندارد. به جرئت می‌توان گفت نام بسیاری از این مناطق تنها در *دیوان* ابوالرضا به‌عنوان یک متن تاریخی ذکر شده و در هیچ متن تاریخی دیگری حتی به نام این مناطق نیز اشاره‌ای نشده‌است.

مهم‌ترین قصیده‌ای که در آن ابوالرضا راوندی اطلاعات جغرافیایی ارزنده‌ای را درباره کاشان در قرن ششم هجری در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد، قصیده‌ای است که شاعر در آن شرح حملات سلاجقه به کاشان را بیان کرده است. در این قصیده شاعر از ٤٠ مزرعه یا روستا یاد می‌کند و ضمن بیان چگونگی حمله سلاجقه، اطلاعاتی درباره اماکن جغرافیایی و همین‌طور کیفیت آبادانی آنها و حجم خرابی که سلاجقه در این مناطق به وجود آوردند در اختیار خواننده قرار می‌دهد. بیان فاصله بین مزارع و روستاها با یکدیگر و با شهر کاشان از دیگر اطلاعاتی است که از این قصیده به دست می‌آید (راوندی، *دیوان*، ۹۰-٧٤). بادرود، جاریان، طامه، حارث آباد، اسفیدان، اردستان، قمصر، جوینان، فین، قهرود، قزاآن و جوشقان (راوندی، *دیوان*، ۸۰- ۷۷) نام برخی از مناطقی است که راوندی حمله سلاجقه به این مناطق و تخریب آن را بیان می‌کند. آن‌چنان‌که در این قصیده آمده است غیر از خود شهر کاشان که دارای برج و بارو بوده، برخی از روستاهای اطراف کاشان مثل قهرود و قاسم‌آباد نیز دارای قلعه بوده که توسط سلاجقه ویران شده‌است.

و اباح قهروذا و خرب حصنها　　و اناخ کلکله بقزاآن

(راوندی، *دیوان*، ۸۰)

و بقاسم آباد المّو لمّه　　زلّت لها من حصنها القدمان

(همان، ٨٤)

در ادامه همین قصیده شاعر اشاره دارد که آنچه مانع فتح کاشان توسط سلاجقه شد، دیوارهای مستحکم شهر بود که سلاجقه به دنبال راه نفوذ در آن بودند:

طافوا بها یتخافون بسورها　　مترصدین لفرصة الامکان

(راوندی، *دیوان*، ۸۵)

راوندی همچنان اشاره دارد که سلاجقه در برخی مناطق بعد از تخریب خانه‌ها، آنجا را به آتش کشیدند، که این مسئله به‌صورت ویژه در مورد راوند گزارش شده‌است:

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

هدموا الدیار و قلعوا ابوابهـا یتنـاوبون بهـا علـی النیـران

(راوندی، *دیوان*، ۸۳)

راوندی در قصیده دیگری درباره مشهد اردهال به وجـود قبـر علـی بـن بـاقر در آن منطقه و ساخت‌وسازهایی که در این دوره، در این منطقـه انجـام مـی‌شـود و همچنـین آبادانی این منطقه در دوره سلاجقه اشاره دارد (راونـدی، *دیـوان*، ۱۲۷– ۱۲۵). راونـدی در قصاید دیگر خود به شهر کاشان، عمارت‌های داخل شهر، نهرها، مساجد، مـدارس و مانند اینها اشاره دارد (راوندی، *دیوان*، ۱٤۹– ۱٤۸، ۱۹۸– ۱۹۷).

آنچه بر اهمیت *دیوان* ابوالرضا درباره جغرافیای کاشان در دوره سلاجقه مـی‌افزایـد، اشاره او به روستاها یا مزارعی است که در قرن ششـم وجـود داشـته و امـروزه از آنهـا حتی نامی هم باقی نمانده است. حافاسان که در *دیوان* ابوالرضا به آن اشاره شـده‌اسـت یکی از این موارد است (راوندی، *دیوان*، ۸٦). ظاهرا حافاسان مزرعه‌ای بوده که در قرن ششم، آباد بوده و مورد هجوم سلاجقه قرارگرفته اما امروزه اثـری از آن نیسـت امـا بـر اساس برخی شواهد می‌توان مکان جغرافیایی آن را در نزدیکی مسیر آران و بیـدگل بـه کاشان مشخص کرد (رک. مشهدی نوش‌آبادی، ۱۸۷). یکی از دیگر روسـتاهای اطـراف کاشان که در *دیوان* ابوالرضا به آن اشاره شده و اکنون اثـری از آن نیسـت امـا در متـون جغرافیایی مورد توجه بوده و داستان‌هایی درباره آن ذکر شـده‌اسـت، روسـتایی بـه نـام هراسکان است (راوندی، *دیوان*، ۸٤). ابونعیم اصفهانی در کتاب خود درباره این روسـتا می‌نویسد: پیرامون این روسـتا خنـدقی وجـود دارد کـه گرداگـرد آن را شـن همچـون کوه‌های روان فراگرفته است و شن‌های روان در اطراف خندق از سویی به‌سـوی دیگـر می‌رود ولی وارد خندق نمی‌شود و حتی اگر کسی با دست، شن داخل خندق بریزد، باد آن را خارج می‌کند (اصفهانی، ۱/ ۵۲– ۵۱). داستان‌های دیگری نیز درباره این روستا در منابع مختلف ذکر شده‌است که بر اساس آنها این روستا یکی از مناطق عجیـب اطـراف کاشان بوده‌است (رک. مافروخی اصفهانی، ٦۲؛ اصـفهانی، ۱/ ۵۲؛ ضـرابی، ٤۸٦– ٤۸۵). این روستا اکنون وجود خارجی ندارد اما بر اساس برخی شواهد و همین‌طـور گـزارش راوندی در دیوان خود می‌توان محدوده جغرافیایی آن را تا حدودی در نزدیکـی آران و بیدگل مشخص کرد (رک. مشهدی نوش‌آبادی، ۱۹۳– ۱۹۰).

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

نتیجه

تاریخ‌نگاری محلی از شاخه‌های موردتوجه در حوزه تاریخ‌نگاری است که به شیوه‌های گوناگون توسط علمای این حوزه پیگیری شده‌است. این‌گونه متون تاریخی با توجه به ویژگی‌های خاص خود، اطلاعات ارزشمندی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. از میان این منابع تاریخی، برخی از آنها به‌صورت شعر نوشته شده که کمتر مورد توجه پژوهشگران حوزه تاریخ قرارگرفته است. *دیوان* ابوالرضا راوندی با توجه به محتویات و اطلاعاتی که در خود دارد نمونه‌ای برجسته از تاریخ محلی کاشان در قرن ششم محسوب می‌شود که به‌رغم اهمیت فراوان اطلاعات تاریخی آن، چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. آنچه اهمیت این اثر تاریخی را دوچندان می‌کند این است که این اثر در دوره‌ای به رشته تحریر درآمده که یک حکومت سنی مذهب بر ایران غلبه دارد. در این دوره شهر شیعه‌نشین کاشان جایگاهی بین مورخان درباری این دوره ندارد و همین‌طور که اشاره شد مورخی مثل صاحب *راحه الصدور* که اصالتاً متعلق به راوند کاشان است چندان دیدگاه مثبتی نسبت به این شهر و ساکنانش ندارد. از این‌رو شرح ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی، وضعیت عمرانی و آبادانی، وصف روستاها و مزارع، وصف مساجد و مدارس، شرح رخدادهای سیاسی و نظامی و جنگ‌ها، معرفی بزرگان سیاسی و فرهنگی و دیگر موارد مرتبط با شهر کاشان در دوره سلاجقه همه از ویژگی‌های دیوان ابوالرضا راوندی است. از این‌رو در این پژوهش، *دیوان* ابوالرضا راوندی به‌عنوان تاریخ محلی کاشان در قرن ششم معرفی شده‌است. برخی اشارات تاریخی این کتاب به‌ویژه به روستاها یا مزارع اطراف شهر کاشان که در هیچ منبع تاریخی دیگر مورد توجه قرار نگرفته است بر اهمیت و جایگاه این اثر در پژوهش‌های تاریخی می‌افزاید. به‌طورکلی می‌توان گفت *دیوان* ابوالرضا راوندی نوعی تاریخ‌نگاری محلی شیعی است که در قرن ششم هجری در زمانی که حکومت سنی مذهب سلاجقه در ایران حکومت می‌کنند، توسط یک عالم شیعی نگارش یافته و گوشه‌ای از تاریخ تشیع در این دوره را منعکس کرده است. البته در استفاده تاریخی از این اثر باید توجه داشت که هدف ابوالرضا از سرودن این *دیوان*، تاریخ‌نگاری نبوده است.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

منابع

ـ ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل فی التاریخ، بیروت، دارصادر، ۱۳۸۵ق.

ـ اصفهانی، ابونعیم احمد بن عبدالله، تاریخ اصبهان، تصحیح حسن سید کسروی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۰.

ـ اعتمادالسلطنه، محمدحسن بن علی، مرآة البلدان، تصحیح عبدالحسین نوایی و هاشم محدث، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.

ـ بنداری، فتح بن علی، تاریخ سلسله سلجوقی، ترجمه محمدحسین جلیلی کرمانشاهی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۶.

ـ جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران، تهران، نشر علم، ۱۳۸۷.

ـ حسینی خاتون‌آبادی، عبدالحسین، وقایع السنین و الاعوام، تصحیح محمدباقر بهبودی، تهران، کتاب‌فروشی اسلامیه، ۱۳۵۲.

ـ رازی، منتجب الدین، الفهرست، تحقیق محدث ارموی، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۶۶.

ـ راوندی، ابو الرضا فضل‌الله بن علی، ضوء الشهاب، تحقیق حسن قاسمی، تهران، ۱۳۹۷.

ـ ــــــــــــــــــــــــــــ، دیوان، تصحیح جلال‌الدین محدث ارموی، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۳۴.

ـ ــــــــــــــــــــــــــــ، النوادر، تحقیق سعید رضا علی عسکری، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۷.

ـ راوندی، محمد بن علی، راحه الصدور و آیه السرور در تاریخ آل سلجوق، تصحیح محمد اقبال، مجتبی مینوی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.

ـ رحمتی، محمدکاظم، درآمدی بر شناخت نسخه‌های نهج‌البلاغه، تهران، دانشگاه مذاهب اسلامی، ۱۳۹۷.

ـ رشیدالدین فضل‌الله، جامع التواریخ (تاریخ آل سلجوق)، تصحیح محمد روشن، تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۶.

ـ زینلی، بهمن، تاریخ‌نگاری محلی ایران در دوره اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

ـ سمعانی، عبدالکریم بن محمد، الانساب، تحقیق عبدالرمن بن یحیی معلمی، حیدرآباد، مجلس دائرة المعارف العثمانیه، ۱۹۶۲م.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

ـ شاه نظری، حسین، «درنگی در ضوءالشهاب و دست‌نوشته‌های آن»، فصلنامه آیینه پژوهش، شماره ۱۳۶و ۱۳۵، مرداد و آبان، ۱۳۹۱.
ـ شوشتری، نورالله بن شریف الدین، مجالس المؤمنین، تصحیح احمد عبد منافی، تهران، اسلامیه، ۱۳۷۷.
ـ صادقی، مصطفی، کاشان در مسیر تشیع، قم، شیعه شناسی، ۱۳۸۶.
ـ صحیحی، علیرضا، «اغراض شعری و آرایه‌های بلاغی در دیوان ابوالرضا راوندی»، پژوهشنامه کاشان، شماره دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۲.
ـ ضرابی، عبدالرحیم بن محمدابراهیم، تاریخ کاشان، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۸.
ـ ظهیری نیشابوری، ظهیرالدین، سلجوقنامه، تهران، کلاله خاور، ۱۳۳۲.
ـ فرشچیان، رضا، پیشگامان تشیع در ایران، همراه با رویکردی تفصیلی به رجال اشعریان، کنگره بزرگداشت شخصیت حضرت فاطمه معصومه علیها السلام و مکانت فرهنگی قم، قم، زائر، ۱۳۸۴.
ـ قاسم پور راوندی، محسن و محمد سلامی راوندی، «نقش سید ابوالرضا راوندی در گسترش میراث حدیثی شیعه»، دو فصلنامه علمی کاشان شناسی، بهار و تابستان، شماره ۲۲، ۸۰-۵۵، ۱۳۹۸.
ـ قرچانلو، حسین، امامزاده سلطانعلی مشهد اردهال، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۵۲، زمستان، صص ۸۲- ۷۵، ۱۳۸۴.
ـ قزوینی، زکریا بن محمد، آثار البلاد و اخبار العباد، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۸.
ـ قزوینی، عبدالجلیل، نقض، تصحیح جلال‌الدین محدث، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۸.
ـ قمی، حسن بن محمد، تاریخ قم، تحقیق محمدرضا انصاری قمی، قم، کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۸۵.
ـ قمی، نجم الدین ابوالرجا، تاریخ الوزراء، تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳.
ـ ــــــــــــــــــــــــــــــ، ذیل نفثه المصدور، تصحیح حسین مدرسی طباطبائی، تهران، مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.
ـ کاتب اصفهانی، عمادالدین، خریده القصر و جریده العصر، بغداد مجمع العلمی العراقی، ۱۳۷۵ق.
ـ ــــــــــــــــــــــــــــــ، تاریخ دوله آل سلجوق، تصحیح یحیی مراد، بیروت، دارالعلمیه، ۲۰۰۴.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]

ـ کریمی نیا، مرتضی، «نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی»، آئینه پژوهش، شماره ۱۸۱، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۹.
ـ مافروخی اصفهانی، مفضل بن سعد، محاسن اصفهان، ترجمه حسین بن محمد آوی، اصفهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری، ۱۳۸۵.
ـ مرعشی نجفی، جمال الدین ابوالمعالی شهاب الدین، لمعه النور و الضیاء فی ترجمه السید ابی الرضا، به اهتمام فخرالدین نصیری امینی، چاپخانه حیدری، بی‌جا، بی‌تا.
ـ مشهدی نوش‌آبادی، محمد، «معمای قریه هراسکان و ملاحظاتی درباره چند نام جغرافیایی در قصیده نونیه راوندی»، فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۴۴ و ۴۵، بهار و تابستان، ۱۳۸۵.
ـ مهریزی، مهدی، میراث حدیث شیعه، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۸.
ـ مهریار، محمد، فرهنگ جامع نامها و آبادیهای کهن اصفهان، اصفهان، فرهنگ مردم، ۱۳۸۲.
ـ نجاشی، ابو العبّاس احمد بن علی، رجال، تحقیق محمّد جواد نائینی، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۰۸ق.
ـ یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.52547/isihistory.1.38.71]